

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱԼԱԹԻ Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՍՏԱՑՈՒՄԸ ԵՒ ՎԵՐԱՇԽՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Երեմիաբերամեայ Յոբելեանին առթիւ)

Կ. Պոլսի Պալատ թաղին Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին պատմական հաստատութիւն մ'է։ Անոր ստացման և առաջին վերաշինութեան հեղինակ վաստակաւոր եկեղեցականին ինքնութեան մասին քսան տարի առաջ կարեւոր լուսարանութիւնները հրատարակուեցան, յայտնելով նաև նոյն եկեղեցւոյ ծանօթ յիշատակարանին խկական գրիչը։ Այս տարի եկեղեցին թաղական խորհուրդը կը փափաքի երեքհարիւրամեայ Յոբելեանով մը տօնել և պանծացընել եկեղեցիին բուն վաստակաւորին մեծագործութիւնը։ Այս օրերուն կարգացել ինչպէս պիտի պարզեմ ստորև, բարձրաստիճան եկեղեցականի մը երկու յօգուածները՝ սրբոցմով ան՝ առանց տնդրողառնալու նոյն եկեղեցիին ստացման և առաջին վերաշինութեան պատմական բացատրութիւններուն և փոխանակ յիշելու եկեղեցւոյ բուն վաստակաւորը, կը կրկնէ այն սխալ վերագրումը որ հակասութիւն մ'է պատմական տուիքներուն։ Նոյն եկեղեցիին վաստակաւոր եկեղեցականին յիշատակը խղճի վրայ պարտք կը դնէ որ մենք վերանորոգենք քսան տարի առաջ լուսարանուած պատմական կէտերը՝ որպէսզի երեքհարիւրամեային առթիւ տօնակատարները ճշմարտութեան ճրագով լուսադարձուն և կարենան խղճի մտօք պանծացնելու եկեղեցւոյ առաջին վաստակաւորը։

Պալատի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին ստացման և առաջին վերանորոգութեան մասին կը գրէ 1804ին Հ. Ղուկաս վրդ. Ինճիճեան (տե՛ս Աշխարհացորսիւն Զորից Մասանց Աշխարհի, հատ Ե. էջ 129-130) և կը յարէ թէ նոյն եկեղեցիին ստացումը և վերանորոգութիւնը կատարած է Դրիգոր պատրիարք Պարոնտէր, ըստ պատմութեան իր յիշատակարանին։ Աստուածատուր եպ. Տ. Յովհաննէսեան ևս նոյնը

մանրամասն կը կրկնէ (տե՛ս Երուսաղեմի Պատմութիւն, Ա. հատ. էջ 306-311) եկեղեցւոյ ստացման և վերաշինութեան գործը բացէ ի բաց վերագրելով Պարոնտէր պատրիարքի՝ զանիկա նկատելով իբր հեղինակ ծանօթ յիշատակարանին։ 1901ին Հրանդ Ասատուր Ազգ. Հիւանդանոցի ընդարձակ Օրացոյցին մէջ (էջ 91-92) Կ. Պոլսոյ հայերը և իրենց պատրիարքները խորագրով ուսումնասիրութեամբ կը ծանօթագրէ միեւնոյն իմաստով և կը յարէ թէ Դրիգոր Պարոնտէր պատրիարքի յիշատակարանին բնագիրը կը գտնուի էջմիածնի մատենադարանը և անոր օրինակը պահուած է Պալատի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին։

Նոյն թուականին է որ վերջապէս այս յիշատակարանին ամբողջական մէկ օրինակը կը հրատարակէ «Թոտիւն» (Տր. Վ. Թորգոմեան), իր ունեցած մէկ ընդօրինակութենէն, որ գրուած էր իբր 1796ին (տե՛ս Բանասեր, 1901, էջ 148-153)։ Յիշատակարանին վերնագիրը կը կրէ հետեւեալը. Դրիգոր վարդապետ ոմն որ զանկանայն սնցս իւր և զսնանայն զիւր մի ե շարադրեալ, վստն Պալատ եկեղեցւոյն այսպէս գրէ։ Յիշատակարանիս ընդօրինակողը Դրիգոր վարդապետի մասին ձեռագրին վերջը կը գրէ հետեւեալ տեղեկութիւնը. «Այս Դրիգոր վարդապետս, որ պատմեալ է զեկեղեցւոյն մերմէ սրբոյ Հրեշտակապետին Միքայէլի, որ ի թաղն Պալատուն Լատամ պուլու, է Դրիգոր Պարոնտէր ասացեալն, որ յետոյ եղեալ է պատրիարք Երուսաղէմի, և այր գործունեայ և երկիւղած»։ Լատ Հ. Կ. Գալէմքեարեանի, սոյն Յիշատակարանին ընդօրինակողն է Սարգիս Սարաֆ Յովհաննէսեան զպիւրը (տե՛ս Հանդ. Ամս. 1911, էջ 14)։ Յիշատակարանը ընդարձակօրէն կը խօսի կէօմրիւկի Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյն ընդարձակման և մըզկիթի վերածման, Պալատի Ս. Հրեշտակապետի ստացման ու վերաշինութեան մանրամասն պարագաներու մասին։

Ինչպէս տեսնուեցաւ վերև, Պալատ եկեղեցիին յիշատակարանին վերնագրին մէջ յիշուած Դրիգոր վարդապետը 1795ի ընդօրինակողը կը հասկնայ ու կը ձանձնայ Երուսաղէմի Դրիգոր Պարոնտէր հռչակաւորուն պատրիարքը և ըստ այնմ ալ իր ձե-

ոսգրին մէջ կը ծանօթագրէ. ահա այդ թուականէն սկսեալ իսկական հեղինակ Գրիգոր վարդապետին անունը կը փոխուի Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքին, եւ ըստ ականաւոր գրիչներ, ինչպէս վերոյիշեալները և ուրիշներ, յիշատակարանին հեղինակը չփոթումով կը կարծեն Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքը:

«Գրիգոր վարդապետ ոմն»ը Գրիգոր պատրիարք Պարոնտէրը չէր սակայն: Յիշատակարանին ընդօրինակողը գրչի հարուածով մը դարէ մ'աւելի յիշատակարանին բուն հեղինակը և երկու եկեղեցիներու մեծ գործիչը գրկած է իր իրաւունքէն. բայց յայտնի խօսք է թէ ճշմարտութիւնը չի ծածկուիր: Ս. Աթոռոյ մատենադարանապետ Գեր. Տ. Մեսրոպ Ս. եպ. Նշանեան արտայայտուած փափաքներու վրայ նախ մասամբ, յետոյ 1915 ին ամբողջապէս կը հրատարակէ «Գրիգոր վարդապետ Կառնիսեցոյ կամ Դարանապետ ժամանակագրութիւնը, որուն մէջ կ'երեւայ յար և նման ու գրեթէ բառացի բովանդակութիւնը Պալաթու Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցոյ Գրիգոր Պարոնտէր կարծեցեալ հեղինակին յիշատակարանը: Ահա այս հրատարակութեան վրայ սխալը ուղղուեցաւ ու Գրիգոր վարդապետ Դարանապետին վերադարձուեցաւ «իր իսկ հեղինակութիւնը և արդիւնաւոր բարեգործութիւնը, զոր մ'անկէ զրկուելէ ետեւ» ինչպէս կը գրէ Հ. Գ. Գալմաքեոսեան իր յօդուածներուն մէջ (տե՛ս Հանդ. Ամս. 1911, էջ 15):

Վերջերս, 1931 սկստ. 5 և 9 թուականներով Հալէպի եփրատ օրաթերթին մէջ Դարատու եկեղեցի մը Կ. Պոլսոյ մէջ խորագրով Հալէպի բարեջան Առաջնորդ Գեր. Տ. Արտաւազ Ս. եպ. Սիւրմէեան գրած էր երկու յօդուածներ, որոնց ոճը տրդարե նկարագրեղ և բովանդակութիւնը խանդավառ զգացումներով. բայց Պալաթի Ս. Հրեշտակապետի եկեղեցոյն ստացման և առաջին վերաշինութեան նկատմամբ լուսաբանուած հրատարակութիւնները, կամ ի ձեռին չունենալուն և կամ անոնց չանգրագանալովը ան կ'իյնայ այն միւսոյն սխալին ու չփոթումին մէջ որով Գրիգոր վարդապետ Դարանապետին մեծագործութիւնը և յիշատակարանին հեղինակութիւնը, ինչպէս իր տողերէն կը հասկցուի,

կը վերագրէ Գրիգոր պատրիարք Պարոնտէրին և վերջնոյս կը հազցնէ փառքի ծիրանի մը, որուն կարօտ չէ արդէն մեծագործ պատրիարքը վասն զի ան չպիտի սիրէ որ Հայաստանցի անձնուէր վարդապետի փառքը ու գործը իրեն ընծայուի, ընդօրինակողի մը սխալին հետեանքով: Տ. Արտաւազ սրբազան իր արթնամտութեամբը անտարակոյս պիտի անդրադառնայ սրբագրուած սխալին՝ որուն մէջ ինչպէս է վերջին ժամանակներուն այդ խնդրոյն շուրջ հրատարակուածները հաւանաբար իր մօտը չունենալուն համար:

Պալաթի մեր հայրենակիցները յառաջիկայ նոյնմբերին իրենց Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին երեքհարկաւոր մեծակապիտի տնին. ուրսխալի նշան մ'է աս, և ապացոյց անոնց բարեպաշտութեան: Այս պարագան ինձ համար ատիթ մը կը նկատուի և կը փափաքեմ թարմացնել իրենց յիշողութիւնը թէ՛ Ս. Նիկողայոս եկեղեցիին վաղեմի յիշատակներով, և թէ Պալաթի Ս. Հրեշտակապետի ստացման և վերաշինութեան նկարագրութեամբ, նաև այն պատմական պարագաներով որոնց իսկական հեղինակն ու գլխաւոր գործիչն է Գրիգոր վարդապետ Դարանապետը: Այս պատմական կէտերը պիտի քողենք նոյն իսկ յիշեալ վարդապետին ժամանակագրութենէն և ստուգապատում հեղինակներէ:

Սուլթան Մէհմէմէտ Բ. կայսրը որ 1475 ին կը գրաւէ Քէֆէ (Խրիմ) քաղաքը, անկէ կը փոխադրէ ուրիշներու հետ նաև Հայեր որոնք կը բնակին Էտիրնէ Գափուսիին և Թէքիր Սէրայիին միջև, Գարս Կէօմրիւկիին մօտ, և կայսրէն կը խնդրեն եկեղեցի մը: Կայսրը կը չնորհէ Հայոց թագաւորութեամբ վսնք մը, որ բիւզանդական շրջանէն մնացած և ամայացած էր, և ան կը կոչուէր «Մամուլի Մեմուսան» անուամբ: Քէֆէէն փոխադրուած Հայերը և Լատինները այս եկեղեցիին տիրացան կայսեր հրամանաւ, կէսը հայոց և կէս լատինաց ըլլալու պայմանաւ:

Ըստ Բասթատիի և Մորդմանի, Մանուէլի վանքը Թէփիլիոս և Միքայէլ Գ. կայսրերու ժամանակ շինուած է Արեւելեան բանակի հրամանատար Մանուէլի կողմէն: Պատրիարքը նորոգեց զայն, և ընդարձակեց: Միքայէլ Տուքոս կայսրը երբ գա-

հրնկէց ըլլալով (1078) նիսիսոսի արքեպս. ձեռնադրուեցաւ, իր կենաց վերջին օրերը անցուց Մանուէլի վանքին մէջ: Այս եկեղեցին Մէհէմէտ Բ. էն շնորհուեցաւ Քէֆէէն փոխադրուած Հայոց (տ՛՛ս Souvenirs Chrétiens de Constantinople et des Environs, էջ 67, Edmond Bouvy): Այս պատմական պարագան կը հերքէ Տ. Արտաւազդ սըրբազանի վերեւ յիշուած յօդուածներուն մէջ արտայայտած իր սա վարկածը թէ «քիւզանդական կայսրերու թոյլտուութեամբ, Հայոց արուած փոքր եկեղեցի մը ըլլայ այդ (Ս. Նիկիոյայոս եկեղեցին) և ոչ թէ մասնաւորաբար շինուած էւն»: Բիւզանդացի կայսրերը չեն որ Հայոց կու տան այս եկեղեցին, այլ Օսմանեան կայսեր հրամանաւ Հայք և Լատինք կը ստանան Մանուէլի վանքը ու անոր եկեղեցին կը վերակոչեն Ս. Նիկիոյայոս: Պատմութեան նայելով հայոց բաժինը շատ նեղ և փոքր եղած է:

Հայաստանցի վարդապետ մը՝ Գրիգոր Դարանազցի (1576-1643) անուամբ, անձնուէր եկեղեցական մը կամախէն Պոլիս գալով, իջեանած է Կէօմրիւկի Ս. Նիկիոյայոս եկեղեցին: Յիշուել իր ժամանակագրութեան մէջ կը պատմէ նոյն եկեղեցիի մէջ իր կողմէն կատարուած նորոգութիւնները: Իր օրովը բոլորովին պայծառացած ու ընդարձակուած է ան, և սպասներով զարգարուած: Հայերը, կը գրէ, յաջողած են վարձու առնել լատինաց յարակից չէնքերն ու պարտէզները, այնպէս որ Հայոց վիճակը շատ նախանձելի դարձած է: Դարձաւ նոյն ժամանակագրութեան կ'իմանաք թէ Դարանազցին իր Աստուածաշունչի ձեռագրին ընդօրինակութեան մէկ մասը Ս. Նիկիոյայոսի եկեղեցւոյն մէջ կատարած է: Դարանազցին պաշտօնի բերմունքով հրե ճամբորդութիւններէն կը վերադառնար՝ կ'իջեանէր միշտ Ս. Նիկիոյայոս եկեղեցին: Ըստ Յիշատակարանաց՝ այս եկեղեցին 1475էն սկսեալ մինչև 1626 թուականը Հայոց սեպհականութեան տակ կը մնար. յետոյ է որ մզկիթի կը վերածուի և կը կոչուի Քեփէյի ձամխախ: Ըստ ժամանակագրութեան, Հայք ուզած են ամէն զնով ազատել եկեղեցին, ու զիմած են Գրիգոր Կեսարացի պատրիարքին՝ որ ոչ միայն չքաջալերեց զանոնք,

«այլ շատ ցուրտ բանքեր շատ կ'ասէ և կու յուսահատէ զնոսա...»: Թէ՛ Կեսարացին և թէ՛ Սուլը, երկու մրցակից պատրիարքներ, բոլորովին անփոյթ մնալով՝ Ս. Նիկիոյայոսը վերջնականապէս մզկիթի կը վերածուի, և տեղւոյն Հայերը և քահանայք գրեթէ մէկ տարի անտէրունչ և անփութալ կը մնան «որպէս ոչխար կորստական»: Այդ միջոցին յուսալքուած ժողովուրդն ու քահանայք Պալաթի դրաններքեւ Հրեշտակապետ անուամբ խափանուած եկեղեցի մը կը գտնեն կէս մղոն հեռաւորութեամբ, Հրէից թաղին մէջ, խաւարչուտ տեղ մը՝ զոր կը ջանան հոռոմներէն առնել: Նոյն միջոցին Պուրսայէն Պոլիս կու գայ Խարբերդցի Արիստակէս վարդապետը, որուն կը զիմեն՝ որպէս զի այս գործը յառաջ տանի: Արիստակէս վրդ. յանձն կ'առնու, քահանայից հետ Խասգիւղ կ'երթայ և կը յորդորէ ժողովուրդը որպէս զի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ ստացման համար դրամ հաւաքեն: Վարդապետը կը յաջողի և Ռէճէպ փաշան Հայոց հրամանագիր կու տայ եկեղեցիին տիրանալու: Պետական հրամանով Ս. Հրեշտակապետը կը յանձնուի և կը տրուի Հայոց, ի մեծ ուրախութիւն ժողովուրդեան և քահանայից: Այս միջոցին թէև հոռոմները կը շարժին ետ առնելու եկեղեցին, բայց ի զուր: Ս. Հրեշտակապետի նորոգութեան և ընդարձակման համար Տիվրիկցի Պօլպօլճի Աստուածատուր անուն հանճարեղ անձնաւորութիւն մը վերստին հրաման կը ստանայ, և կը յաջողի մեծ աշխատանքով ձեռք բերել եկեղեցւոյ պաշտօնական վաւերագիրները: Այս ձեռնարկին նկատմամբ, ըստ ժամանակագրութեան, Լեհաստան զբոնուող Կեսարացի պատրիարքին տեղակալները կը հակառակին Արիստակէս վարդապետին և կը հալածեն զանիկա, «որ զօգեալ կայր ի նոցանէ ի Ղալաթիա, ի նոցին չար խորհրդոցն»:

Այս միջոցներուն Գրիգոր վրդ. Դարանազցին՝ որ ուխտի գացած էր Երուսաղէմ, կը վերադառնար: Պալաթքի լսելով անոր վերադարձը, Սկիւտարի մէջ կը զիմաւորին զանիկա և կը պատմեն եղելութիւնները: Դարանազցին կը յորդորէ զանոնք «ի շինութիւն եկեղեցւոյն որ յանուն Միքայէլ Հրեշտակապետին է.» և Խասգիւղ

կը մեկնի։ Ան իր ժամանակագրութեան մէջ (էջ 189) կը գրէ. «Եւ ես եւ Արիստակէս վարդապետն վերակացու լինելով նուցաւ և յօժանդակութիւն առնելով բոս կարողութեան մերոյ յամենայն պիտոյից՝ մինչև կատարեցաք աջողելով Տեառն, և օրհնեցաք նաւակատիս առնելով մեծահանգէս տօնիւք։ Եւ եթող Արիստակէսն և գնաց ի կողմն Բիւթանիոյ»։

Քանի մը օրէն հրդեհ մը կը ծագի և կ'այրին եկեղեցին և յարակից շէնքերը, ինչպէս նաեւ Հրէից այն տունները որ եկեղեցւոյն կից էին և շատ մօտ։ Եկեղեցւոյն շատ մօտ էր նաև անուանի հոռոմի մը տունը՝ որ բարձր էր եկեղեցիէն, և որուն վրայ նոյն տունէն եկեղեցիին տանիքը կը թափէին սոխի, սեխի և պտուղի կեղևներ և այլն, ի մեծ գայթակղութիւն հաւատացելոց։ Հրդեհը լափեց նոյն շէնքերըն ալ և անոնց հետքը չթողուց։ Եկեղեցիին շրջապատը այրեցաւ, սեղանը խորտակեցին այլակերօն զրացիները, կղմինարները փճացուցին և միայն առաստաղը ազատուեցաւ։ Դարանաղցին Ղալաթիա կը գտնուէր նոյն ժամուն. ան հրդեհին վայրը երթալով կը քաջալերէ ժողովուրդը և կը յուսադրէ հրդեհուած եկեղեցին վերստին շինել։ Վարդապետը այս սրտապնդումներէ յետոյ թասգլիդ Ակնցիներուն մօտ կ'երթայ ու անոնցմէ ի նպաստ եկեղեցւոյ շինութեան կղմինար կը հաւաքէ. մէկ կըղմինարը այն ատեն մէկ ոսկի էր. երեք օրուան մէջ տասներկու հազար կղմինար կը հաւաքէ ու ծածկել կու տայ եկեղեցիին տանիքը, որուն վրայ զրացիները կը նախանձին ու սպառնալիք կ'ընեն արգիլելու եկեղեցւոյ վերաշինութիւնը։ Հայերը կուսակալէն կրկին հրաման ստանալով՝ դրացիներ կը լռեն։ Այս լափլիզող հրդեհէն վերջ կը շինուին եկեղեցիին շրջապատը, փողոցը, խուցը, «միջին խախտած»ները. և սեղանը դարձեալ կը վերահաստատուի։ Եկեղեցւոյն շուրջի սենեակները ընդարձակելու ժամանակ երբ պեղումներ կը կատարեն՝ հողին տակէն գտնւի մը կը բացուի, և երբ նոյն գտնւի գլուխը հազիւ կը բանան, հողով և քարով լեցուած շինուածք մը կը գտնուի. նոյն տեղը չորս բանւորներ հազիւ ինն օրէն կը կարողանան մաքրել։

Դարանաղցին կը չարունակէ ըսելով թէ՛ երբ զլիսաւոր շինութիւնները կ'աւարտին, քահանաները կը շտապեն սեղանը օրհնելու. անոնք փոյթ չէին ընել վերստին օրհնելու և օծելու խաչ ու պատկեր և սեղանին խախտեալ տեղերը, ինչպէս գրուած է Մայր Մաշտոցին մէջ. «Ես գիտացի թէ Աստուծոյ համար կու փութացուցանէին, այլ վասն իւրեանց ազահուութեան ախտի շահիցն էր ջան նոցա»։

Մայր Մաշտոցի համաձայն եկեղեցին կ'օրհնուի և կ'օծուի մեծահանգէս տօնակատարութեամբ։ Պատարագէն յետոյ Գրիգոր վարդապետ կը ծանուցանէ ժողովուրդեան թէ՛ եկեղեցիին վերաշինութեան համար առաջին շինութիւնէն աւելի պարտք եղած է, քարը, մշակներու վարձքն ու հացը տպառիկ առնուած է, «լաւ աջահամբոյր տայք, որ վճարիմք ի պարտուց խնդրողացն»։ Վարդապետը կը լսէ թէ իր խօսքերը դժգոհութիւն և խռովութիւն յառաջ բերած են ժողովուրդին մէջ, փոխանակ հաճութեան. ուստի աջահամբոյրի պընակը մէկդի կը դնէ ու ժողովուրդն ալ բան մը չվճարած կը մեկնի. ու Դարանաղցին ի վերջոյ կը յորէ հետեւեալ խօսքերը. «Եւ դարձան ամենեքեան քահանայքն կատարեալ բարուք, զիմեցին ի վերայ իմ լըրբենի երեսօք, հայհոյեցին փոխանակ չնորհակալութեանն և վրաւարեցին սրտիւք և ելեալ խռովութեամբ գնացաք ի Ղալաթիայ։

Այսպիսի չարութեամբ վճարեցին այսքան փոխարէն բազում երախտեաց մերոց»։

Գրիգոր վրդ. Դարանաղցիին անձը լիովին ճանչցուեցաւ իր քրտանց երկը եղող ժամանակագրութեան հրատարակութեամբը։ Նոյն վարդապետը տասնեօթներորդ դարու առաջին քառորդէն մինչև նոյն դարու կիսուն հայ ժողովրդեան, մանաւանդ գաւառի հայութեան մեծագոյն գործիչը եղած է, ու կարեւոր դեր մը կատարած է նոյն ժամանակ տեղի ունեցող գաղթականական գործերու մէջ և միջամուխ եղած է նաև Պատրիարքարանի գործերուն կարգադրութեանց առթիւ։ Երեսուցէ մի մէջ ալ ունի յիշատակներ, որոնց ամենէն կարեւորն է իր ընդօրինակած ձեռագիր Աստուածաշունչը, զոր երջանկայիշատակ Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան յիշատակած է Ս. Ա.

թողոյ, իբր իր սեպհականութիւնը: Դարանաղցին Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյն մըզկիթի վերածման թուականին՝ երրորդ անգամ ըլլալով երեսօտէմ կը գտնուէր 1625-1628 թուականներուն:

Վերե տեսանք այն կարեւոր ծառայութիւնը զոր Դարանաղցին կատարեց Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյն ընդարձակման եւ վերանորոգութեան կարեւոր գործին մէջ, ինչպէս ինքը կը վկայէ թէ՛ իր երկասիրութեան ու թէ իր իսկ ձեռքովը գրած ու Ս. Հրեշտակապետ պահուած Յիշատակարանին մէջ: Այդ անձնուէր եկեղեցականը թէ՛ կէօմբուկի եւ թէ Պալաթու այս երկու եկեղեցիներու նորոգութեամբ ու ստացման ծանր գործով գրադած ու ստարած ըլլա-

լով՝ Ս. Հրեշտակապետի երեքհարիւրամեակը գեղեցիկ առիթ մ'է անոր կոտրած սրտին իբր թեթեւցում պատշաճ տօնակատարութեամբ մը պանծացնել անոր յիշատակը. մասնաւորապէս Պալաթու քահանայական դասու մասնակցութեամբ ազօթել անոր հոգւոյն հանգստեան համար եւ այս երեքհարիւրամեակին առթիւ Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ գաւթին մէջ կամ այլուր քանդակազարդ խաչքար մը զետեղել, անոր վրայ արձանադրելով եկեղեցւոյ առաջին վերաշինութեան թուականը Գրիգոր վրդ. Դարանաղցիին անունին հետ: Աս կ'ըլլայ արդար հատուցումը վաստակաւոր եկեղեցականին համար:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՆՈՒՆԻ

ԷՔԻՍԱՆՏԻՆ ՎՐԱՅ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԱԼՄԱՍՏԵՑԻ ԵՒ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՌՆՋԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Իրազնկ ստորագրութեամբ վերջերս Յուսարեի մէջ երեցան մի քանի բանասիրական գրութիւններ, Սպահանէն գրուած, մեծ մասամբ հայ ազատագրութեան շարժման սկզբնական ժամանակամիջոցին վերաբերեալ:

Այս նկարագրով եւ ձգտումով «Երկսիւն եւ նեմ անեմ» խորագրով Յուսարեի Յուլիս 10 թիւին մէջ հրատարակուած էր յօդուած մը:

Այդ յօդուածին մէջ երկու տեղ կը յիշատակուէր անունը Սեփիսմոս Սարմասեցի կաթողիկոսին որ ըստ յօդուածագրին տեսութեան պաշտօնավարած էր 1541—1547:

Արդ, քանի որ Իրազնկ գիտէ թէ Ստեփանոս Սարմասեցի պատգամաւորութեան մը գլուխը անցած ճամբորդած է դէպի Եւրոպա պետութեանց ղուտները բաղխելու իր հօտին փրկութեան համար, պէտք էր գիտնար նաեւ անոր առաքելութեան թուականը, որ եթէ ճշգրտւած ըլլար անմիջապէս պիտի տեսնար թէ իր տուած թուականները կը հակասեն այն պատմական անցքերուն որոնց ակնարկութիւն կ'ընէ ինքն:

Մեզի անձանթ կը մնայ թէ ի՞նչ աղբիւրէ քաղած է Իրազնկ իր տեղեկութիւնները, սակայն բացորոշ է թէ անոնց մէջ երկու կարեւոր սխալներ սպրդած են:

Անոնցմէ առաջինը Ստեփանոս Սարմասեցի կաթողիկոսին պաշտօնավարութեան տեղադրութիւնն է, որ ինքն նշանակած է 1541 էն 1547 եւ երկրորդը՝ այն որ կաթողիկոսը Եւրոպայէն դարձած է Հայաստան իր աթոռը եւ շարունակած իր պաշտօնը:

Օրմանեան իր Ազգայաբանութիւն մէջ Ստեփանոս Սարմասեցիի պաշտօնավարութեան տեղադրութիւնը 1541 էն մինչեւ 1567, քսան տարի աւելի կ'երկարաձգէ, (տես էջ 2247) ասոր համար ներկայացնելով ընդարձակ փաստարկութիւններ, որոնք սակայն չեն ներկայացներ ունէ արժէք:

Օրմանեան ինքն ալ Իրազնկի պէս կը հաւատայ եւ կ'ընդունի թէ անիկա Եւրոպայէն ողջամբ դարձած է Հայաստան եւ իր պաշտօնը շարունակած:

Իրողութիւնը սակայն սա է որ Սեփիսմոս Սարմասեցի կաթողիկոս իր Եւրոպայի առաքելութենէն չէ կրցած ողջամբ դառնալ Հայաստան ինչպէս կը կարծեն Զամիշեան, Օրմանեան եւ Իրազնկ:

Զարմանալի է որ Օրմանեան Ս. որ իր այդ մեծ աշխատութեան մէջ խղճամիտ քննութիւններով այնքան շփոթութիւններ եւ կնճիռներ լուծած է, այս կէտին մէջ ենթարկուած է, խոշոր շփոթութեան մը